

POSLJEDNJE PRIBJEŽIŠTE JEZIKA KOJIM JE ISUS GOVORIO*

Sirijsko mjesto *Maalula* u okolici Damaska je posljednje pribježište živog aramejskog jezika kojim je Isus govorio sa svojim ukućanima i apostolima. Maalula u aramejskom jeziku znači *ulaz*. Mjesto Maalula je jedno od malobrojnih područja u Siriji koja su još uvijek kršćanska. Klima je zimi hladna i suha a ljeti ugodna i oživljavajuća. Stanovnici se bave maslinarstvom i vinogradarstvom.

Udaljena 60-ak km sjevernije od Damaska, Maalula je jedno od slikovitijih predjela Sirije. Sagrađena u obliku amfiteatra na pozadini žute hridnaste planine, pogledu se ukazuje kao kaotični aglomerat kuća nepravilno naslonjenih jedna na drugu među kojima je mnoštvo krivudavih uličica.

Maalula danas broji 1500 stanovnika od kojih su skoro svi kršćani. Grkokatolici i grkopравoslavci nekako su podjednako predstavljeni među pučanstvom. Visoki i izazovni minaret u središtu mjesta svjedoči i o muslimanskoj prisutnosti koja je zaista malena, skoro simbolična.

* Članak je priređen prema: IGNAZIO PEÑA, In Maalula si parla ancora la lingua di Gesù, *La Terra Santa*, 5-6/1988, 156-162.

Inače, p. Ignazio Pena je španjolski franjevac koji je napisao gramatiku arapskog jezika i držao mnoga predavanja o ovoj problematici. Jednom je govorio i u džamiji u mjestu Sv. Ivan u Akri. Očevici kažu da je taj govor bio na veliko zadovoljstvo slušatelja i samoga imama te džamije.

Sv. Sergije i sv. Tekla

Orografija Maalule je obilježena dvama dubokim ždrijelima što sijeku, jedno na jug a drugo na sjever, planinu uz koju se priljubilo samo mjesto. Ždrijelo prema jugu vodi u grkokatolički samostan Mar Sarkis (Sv. Sergije). Ždrijelo prema sjeveru, duboko i usko, na nekim mjestima jedva da dopušta prolaz jednoj osobi, počinje u grčkopravoslavnom manastiru sv. Tekle.

Mar Sarkis ide natrag u bizantinsko doba. Sagrađen je na hridinastoj uzvisini od 600 metara koja dominira nad Maalulom. Čini se da je sagrađen na nekom povišenom, kultnom mjestu ili poganskom hramu. Na taj nas zaključak upućuje pronađeni dio poganskog žrtvenika. To je menza poganskog žrtvenika koju je sačinjavao monolitni mramorni blok lagano povišen na rubovima i s otvorom kroz koji je protjecala krv žrtava. Danas se upotrebljava kao kršćanski oltar.

Istočno od samostana pruža se hridinasta visoravan u kojoj su u raznim epohama iskopani brojni grobovi. U jednom od njih nalazi se bareljef koji prikazuje dva orla raširenih krila. U jednom drugom grobu sačuvani su dijelovi, danas veoma oštećenog, bareljefa koji bi, navodno, predstavljao Djevicu Mariju s Djetetom.

Manastir sv. Tekle, u kome danas živi 20 grčkopravoslavnih monahinja, također je sagrađen u bizantsko doba. Iskopan je velikim dijelom u kamenoj litici. Mjesna predaja kaže da je tu preminula sv. Tekla i da bi joj grob bio u jednoj spilji unutar manastirskih zidina. Tu se u blizini nalazi spremište vode koja zadržava uvijek istu razinu. Monahinje uvjeravaju posjetioce da ta voda ima čudesnu moć. Uvjerili smo se da u ovom samostanu i danas prakticiraju drevni obred inkubacije kojemu mnogi posjetioci pridaju iscjeliteljsku moć.

Kako je u Maalulu dospio aramejski jezik?

U Maalulu ljudi danas rado dolaze i zbog toga da čuju živi aramejski jezik, jedan od najstarijih jezika na svijetu, jezik kojim je govorio Isus sa svojom majkom i svojim apostolima.

Najprije da pokušamo odgovoriti na pitanje: Tko su Aramejci? Aramejci su bili nomadska plemena koja su živjela na arapskom poluotoku. Glad i oskudica, koji su češće znali pustošiti zemljom Hijaza, tjerovali su nomadska

plemena prema toku rijeke Eufrata. Tako su se mnoga nomadska plemena infiltrirala na područje uz Eufrat u trajno kulturnom asirskom području. Prema svjedočanstvima najstarijih dokumenata, Aramejci se pojavljuju na tom asirskom području u 2. tisućljeću prije Krista.

Praotac Aram, eponim Aramejaca, bijaše prema tabeli naroda (Post 10,22-30) jedan od Semovih sinova. Aramejac je u Starom zavjetu bio općeniti naziv za narod koji je prebivao između Eufrata i Tigrisa. Biblijska nam predaja svjedoči da su patrijarsi izraelskog naroda bili tijesno povezani s aramejskim pučanstvom. Predio Haran, iz kojeg potječu patrijarsi i u koji se vraćahu zbog ženidbenih veza, nazivao se Padan Aram, tj. Polje Aramovo. (Usp. Post 25,20; 28,2). Kad bi Izraelac prinosio prvine svojih žrtava morao je ponavljati pred Jahvom: "*Moj je otac bio aramejski lutalac i side u Egipat ...* (Pnz 26,5). Time bi aludirao na sasvim historijsku činjenicu, tj. na dugo prebivanje Jakovljevo u aramejskom Haranu i na druge aramejske rodbinske veze s aramejcem Labanom. Osim Jakovljevih odnosa s aramejskim narodima i zemljama, jaka su potvrda toj povezanosti i prastare etničke srodnosti. (Post 25,20; 28,2). Tome su svjedok i predane genealogije (Post 10,22-23; 22,20-23).

Aramejci nose na sebi dva osobita obilježja: ima ih posvuda i, kao i svi drugi semitski narodi, skloni su nomadskom načinu života što je rezultiralo stvaranjem različitih plemena koja su se posvuda raspršila i nisu osnovala neko veće kraljevstvo.

Sredinom 3. tisućljeća prije Krista na jednom natpisu u Naram-Sin spominje se neki A-ra-am. Da li se radi o Aramejcu, znastvenici još raspravljaju. Ali, od 14. st. prije Krista pa nadalje, Aramejci se spominju u različitim dokumentima. Prema jednom, loše sačuvanom, ulomku iz pisama El-Amarna, u početku su se zvali Ahlamu (što vjerojatno znači "suveznici", afillirani). Kasnije se jasno označavaju dvostrukim imenom: Ahlamu Aramejci. U 13. stoljeću nalazimo ih u odnosu saveza s Hetitima koji su se njima služili kao branom protiv Asiraca.

Valja ipak reći da Aramejci posve ulaze u povijest u 12. st. prije Krista i to zahvaleći asirskom kralju Tiglatpileсарu I. i III. Tiglatpileсар I. sa svojom vojskom prijeđe Eufrat da odbije taj nomadski narod koji je prijetio asirskom kraljevstvu a snaga im je bila u pokretljivosti ljudstva. Junačka djela velikog asirskog kralja brižno su uklesali u kamen njegovi podanici pa tako imamo sigurno svjedočanstvo o postojanju Aramejaca.

Seobe Aramejaca su polazile iz Sirije, posebno istočnog dijela. Otuda su se naselili u područjima gornje Mezopotamije (Aram-Naharajim ili Divlja rijeka) i u predjelima Donje Mezopotamije. Druge su skupine krenule prema Sredozemlju i na sirsom tlu osnovale mozaik malih državica. U 11. st. Aramejci se ustališe u Siriji našavši u njoj svoju novu domovinu. Siriju otada poznamo pod imenom Aram. Rijeku Arantu Grci prozvaše Orontes. Pridjevne su oznake bile vezane uz gradove ili pokrajine, npr. Aram-Soba, Aram-Maaka, Aram-Rohob. Sva su ta mala kraljevstva nekako gravitirala oko Aram-Damaska koji je nazivan jednostavno Aram. Hamat (Hama) se sterao po obroncima uz Orontes, Arpad sjeverno od Alepa, Maaka podno Hermona (2 Sam 10,6; Jš 12,5; 13,11), Rehob (1 Sam 14,47; 2 Sam 10,6), Soba u Antilibanu čijega je kralja Hadadezera svladao kralj David (2 Sam 8,3-5), itd.

David je osvojio Damask (2 Sam 8,5), ali je u Salamonovo doba Damask stekao nezavisnost (2 Kr 11,23-25). Nakon Salamonove smrti, Damask je postao trajna opasnost za izraelsko kraljevstvo s kojim se sukobio barem u osam navrata.

Za vrijeme asirskog kralja Tiglatpileasara III. (745-727) spomenute aramejske državice izgube svoju nezavisnost. Godine 732. taj je kralj pozvan od judejskog kralja Ahaza da se okrene protiv Damaska što je on i učinio. Damask je osvojen, asirski kralj je dao pogubiti posljednjeg aramejskog kralja Rasina a Siriju je pretvorio u asirsku pokrajinu.

Aramejski jezik

Iako su spomenute aramejske državice izgubile svoju političku autonomiju, to nije spriječilo njihovo etničko i jezično širenje. Upravo suprotno. Njihova je raspršenost po svim krajevima omogućila da je aramejski jezik postao tekući jezik u trgovačkim i diplomatskim vezama među različitim narodima. To se posebno očitovalo poslije 8. stoljeća. U 8. i 7. st. prije Krista i sami su Asirci govorili aramejski. Biblija nam svjedoči da je poslanik judejskoga kralja Ezekije molio velikoga peharnika asirskoga kralja Senaheriba: *"Molimo te, govori svojim slugama, aramejski jer mi razumijemo; ne govori s nama judejski da čuje narod koji je na zidinama!"* (2 Kr 18,26).

U 7. stoljeću aramejski je jezik na čitavom području Plodnoga Polumjeseca uspio potisnuti akadski jezik kao internacionalni jezik u prepisci i

trgovini. Godine 605. vidimo npr. da jedan kralj južne obale Palestine, zvan Adon, piše aramejski faraonu Nekao II. moleći ga za pomoć protiv Nabukadnezara. U novobabilonskom carstvu aramejski je bio tekući jezik puka. U perzijskom carstvu Ahmenida (6. - 4. st. pr. Krista), koje se protezalo do Nila do Inda, bio je to službeni jezik. I to će tako trajati sve do osvajanja Aleksandra Velikog koji će uvesti grčki kao službeni jezik u Maloj Aziji, na štetu aramejskog koji će izgubiti kulturnu važnost do te mjere da će biti sveden na pučki jezik.

Jedan jezik, tri dijalekta

Prvotni se aramejski jezik razvio u različite forme i dijalekte. Sirski povjesničar Bar Hebraeus u aramejskom ili sirsom razlikuje tri dijalekta: istočni, kojim se govorilo u Mezopotamiji i brdima Asirije; haranski dijalekt, zajednički Palestini, Libanonu, Damasku i unutrašnjoj Siriji; edeški dijalekt kojim se govorilo na sjeveroistoku Sirije. Taj posljednji dijalekt se smatra najčišćim, a to je postao zahvaleći brizi sirske monaha koji su ga uglašivali i dotjerivali prilagodivši ga književnom jeziku.

Doista, tamo od 4. stoljeća, nastaje obnova aramejskog jezika i literature. Sveti Efrem i njegovi monasi podigoše aramejski jezik, pučki jezik kojim se nije pisalo od vremena Aleksandra Velikog, na kulturni i književni jezik. Tako će to potrajati sve do nekoliko stoljeća poslije muslimanskih osvajanja. Šesto stoljeće obilježava vrhunac aramejsko-sirske literature s uvaženim piscima, odreda monasima, kao što su: Jakov iz Saruge, Filoksen iz Mabbuga, povjesničar Ivan Efeški i rječiti propovjednik Ivan iz Telle.

Isusov aramejski jezik

Sigurno je povijesna činjenica: u Isusovo doba aramejski je bio jedan od jezika kojim se govorilo u Palestini. Hebrejci su ga naučili u vrijeme progonstva u Babiloniji. Isus npr. u nazaretskoj je sinagogi pročitao Izaijin tekst na hebrejskom jeziku (Lk 4,16-18), no zasigurno ga je tumačio na aramejskom. To je kod slušatelja izazvalo udivljenje i iznenađenje.

Stoga je gledišta značajno približiti da su pisma Šimuna Bar Kokbe, poglavice drugoga židovskoga ustanka iz godine 132. - 135. bila napisana na tri jezika: na hebrejskom Mišne, na grčkom i pučkom aramejskom. Taj je

podatak od silne važnosti da se uglave jezici kojima se govorilo u Palestini kroz prva dva stoljeća naše ere.

U Nazaretskoj se obitelji govorilo aramejski. To je bio jezik kojim je Isus govorio sa svojim učenicima. Prispodobе koje su izišle iz njegovih usta bile su izrečene na tome pučkom jeziku. Evanđelisti su nam prenijeli neke aramejske riječi koje je Isus izgovorio: *Effeta = Otvori se!* (Mt 7,34); *Kefa = Stijena* (Iv 1,42); *Raka = glupan* (Mt 5,22). *Rabbi, Rabbuni, Hosana* su arameizirani citati iz Evanđelja. "Hosana" je prihvaćen kao liturgijski poklik i u kršćanskom bogoslužju. Na aramejskom je jeziku Isus naložio Jairovoj kćerki koja je već bila na mrtvačkom ležaju: *Talita kumi = Djevojko, ustani!* (Mk 4,41). Razapet na križu, Isus je na aramejskom izgovorio prvi stih Ps 22/23: "Eli, Eli, lema šebaktani = Bože moj, Bože moj, zašto si me ostavio?" (Mt 27,46).

U Evanđeljima nalazimo neke aramejske toponime koji su postali poznati simboli religioznih pojmova: *hakeldama = poljana krvi* (Mt 27,8); *Gehenna = dolina južno od Jeruzalema, simbol pakla* (Lk 10,38); *Bethesda = mjesto milosrđa* (Iv 5,2).

Navodimo još neke primjere aramejskih riječi prenesenih preko evanđeoskih tekstova: *Mammona = novac* (Mt 6,24); *korban = prinos/žrtveni prinos* (Mk 7,11); *Baraba = očev/učiteljev sin* (Mt 27,16). *Beelzebul = gospodar dima* (prinesenih poganskih žrtava). Vulgata ima *Beelzebub = gospodar muha*. U oba slučaja radi se o nečemu što je dostojno prezira (Mt 10,25). Grčko-latinska riječ *pasha*, koja je prešla u sve poznatije svjetske jezike, bliža je aramejskoj riječi *pasha'* nego hebrejskoj *pesah*. Napokon, aramejski je izraz *Maran atha = Naš Gospodin je došao*; *Marana tha = Dođi, Gospodine naš!*

Maalula kao posljednje pribježište aramejskog jezika

Dekadencija aramejskog jezika kao pučkog jezika počinje u 7. stoljeću. Vanjske okolnosti leže u muslimanskim osvajanjima. Arapi su prihvatili kulturu i umjetnost pokorenih naroda, ali su im nametnuli svoj jezik. Ne smijemo misliti da je to nametanje išlo tako brzo. Trebalo je više stoljeća da novi, arapski jezik zamijeni onaj stari, u ovom slučaju aramejski.

Zahvaleći sličnosti s jezikom pobjednika, a i zbog neuglađenosti prvotnog arapskog jezika, aramejski je mogao živjeti za dugo vremena u islamskim zemljama. Tek kad su sirski kršćani uspjeli uglačati arapski jezik, taj se mogao natjecati s aramejskim na kulturnom području i kasnije ga potisnuti.

Negdje od 12. st. aramejski jezik prestaje postojati kao govorni pučki jezik u Siriji. Izuzetak čini nekoliko točno omeđenih sirske predjela. U Libanonu, naprotiv, aramejski će se održati sve do početka 15. stoljeća. To nam svjedoči franjevac misionar Gryphon koji se smatra obaveznim naučiti aramejsko-sirski za svoje svakidašnje odnose s libanonskim Maronitima.

Danas je aramejski sveden na dva planinska područja Srednjega istoka: na sjever Mosula (Irak), na kome prebiva oko 150.000 osoba, i tri sirska područja smještena u brdima Qalamun, sjeverno od Damaska. Maalula, Jabaadin i Bakaa broje ukupno 5.000 stanovnika.

Nadživljavanje aramejskog jezika u brdskim krajevima sjeverno od Damaska, tumači se dvama glavnim razlozima: prvi je geografski, drugi religiozni. Arapski jezik, a s njim i islam, dosta je kasno prodro u brdske predjele u koje je pristup bio dosta težak. Arapi su svoja politička i administrativna središta radije imali u ravnicama ili u gradovima. Brda Qalamun su udaljena od velikih komunikacijskih putova i nemaju urbanih jezgra, čimbenika koji su spriječili naglo prodiranje arapskog jezika i islama.

Drugi čimbenik koji je doprinio izdržljivosti aramejskog jezika bio je religiozni, konkretnije monastički. U manastirima Maalule, Sednaye, Deir Atiye, Yabruda i drugih, prislonjenih na planinu Qalamun govorilo se, pisalo i molilo na aramejskom jeziku. I to ne samo među sirske ili maronitske monasima, nego i među grkopравoslavnicima (sve do 16. stoljeća) i Melkitima (sve do 17. stoljeća). U skriptorijima Maalule, npr. znamo da su se prepisivali, prevodili i širili aramejski rukopisi, danas razasuti po svim zapadnim bibliotekama. Jedan rukopis iz 1213. g. prepisan u Maaluli, čuva se u British Museum (W. Wright, Catalogue, I, 327-328). Tri druga rukopisa koja potječu iz istog mjesta (od kojih je jedan datiran 1554/1555. godine) čuvaju se u biblioteci u Berlinu (br. 298-305). Postoje rukopisi, prepisani u Maaluli koji se nalaze u Vatikanskoj i Sinajskoj biblioteci i drugdje. Manastirski skriptoriji i draž orijentalne liturgije koja se slavila na aramejskom jeziku, doprinijeli su očuvanju jezične baštine.

Značajno je primijetiti da dva predjela Jaabadina i Bakaa, islamizirana u prvim godinama 18. stoljeća, izgubiše mnogo od svoga identiteta i, naravno, svoj aramejski jezik. Kršćanska se Maalula, naprotiv, opire s većom upornošću. Da li zadugo?

Da li će se sačuvati živi aramejski jezik?

Žalosno je konstatirati da se aramejski jezik polagano gasi u samoj Maaluli. Postoji čak pogibao da se ugasi u bliskoj budućnosti, ako se za to ne pronađe lijek. Tome je više uzroka:

1. U školi se uči isključivo arapski jezik, dok aramejski ostaje kao jezik obiteljske intimnosti koji se usmeno prenosi s roditelja na djecu. U Maaluli nitko ne zna pisati aramejski. Ne postoje središta studija s dražima starih manastira koji su jeziku davali život i ugled.

2. Emigriranje je drugi faktor koji se negativno odražava na očuvanje aramejskog jezika. Mladi emigriraju u gradove tražeći posao. A svaki koji želi biti primljen na posao mora znati arapski jezik što ide na štetu aramejskog jezika.

3. Postoji i psihološki faktor. Stanovnici Maalule, Jaabadina i Bakaa ne osjećaju se naročito ponosnima na svoj jezik. Arapski smatraju plemenitim jezikom a aramejski pučkim dijalektom. Kakav ti je to jezik koji se ne čita i na kojem se ne piše? - često se čuje kako govore arabizirani susjedi, stanovnici Maalule.

Napokon, P. Ignazio Pena ipak svraća pažnju da taj jezični otočić u oporosti planina Qalamun ima isti naslov slave, kao npr. Palmira i Bosra, koje smatraju svetim mjestima povijesti. On se ne ustručava reći: *"Spasiti posljednji živi trag iz Kristova doba isto je toliko važno kao i spašavati faraonske hramove u Nubiji ili arheološke ostatke u dolini Eufrata. Potrebno je jako naglasiti da je predjel Maalule kulturna baština cjelokupnog čovječanstva."*

Priredio: *Fra Franjo Carev*